

УДК 343.231

К. В. Ілляшова

**ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «КОРИСЛИВИЙ
МОТИВ»: ОКРЕМІ ПИТАННЯ**

Анотація. Стаття присвячена питанням протидії корисливій злочинності на території України за допомогою кримінально-правових заходів, спрямованих на удосконалення чинного законодавства. При цьому також увага приділяється кримінологічним властивостям злочинності корисливого характеру. Як один із заходів пропонується упорядкування термінологічного апарату Кримінального кодексу України. Грунтуючись на аналізі чинного законодавства, враховуючи поширеність використання законодавцем поняття «корисливий мотив», робиться висновок про необхідність законодавчого його тлумачення. У підсумку статті надається етимологічне висвітлення поняття «корисливий мотив» відмінне від усталеного уявлення та робиться висновок про виокремлення некорисливих злочинів проти власності, пов'язаних з заволодінням майном або правом на майно.

Ключові слова: користь, мотив, корисливий мотив, економічні злочини, корислива злочинність, корислива поведінка, злочини проти власності.

Анотация. Статья посвящена вопросам противодействия корыстной преступности на территории Украины при помощи уголовно-правовых мер, связанных с совершенствованием действующего законодательства. При этом также внимание уделяется криминологическим свойствам преступности корыстного характера. В качестве одной из таких мер предлагается упорядочивание терминологического аппарата Уголовного кодекса Украины. Основываясь на анализе действующего законодательства, учитывая распространенность использования законодателем понятия «корыстный мотив», делается вывод о необходимости его законодательного толкования. В заключении статьи дается этимологическое раскрытие понятия «корыстный мотив», отличное от устоявшихся представлений, и делается вывод о необходимости выделения некорыстных преступлений против собственности, связанных с завладением имуществом или правом на имущество.

Ключевые слова: корысть, мотив, корыстный мотив, экономическое преступление, корыстная преступность, корыстное поведение, преступления против собственности.

Abstract. The article deals with countering mercenary crime on the territory of Ukraine with the criminal activities related to the improvement of the law. A considerable also attention is paid to the properties of criminology Crime selfish nature. As part of these measures is proposed streamlining of terminology of the Criminal Code of Ukraine. Based on a review of existing legislation, given the prevalence of the use of the concept of the legislator «selfish motive», concluded the necessity of its statutory interpretation. At the conclusion of the paper is given the etymological disclosure the term «self-serving motive» is given different from a withstand presentation, and drawn conclusion about the selection of unmercenary crimes against property, related to laying hands on property or right on property.

Key words: profit motive, selfish motive, economic crime, selfish crime, selfish behavior, crimes against property.

Найбільш поширеним мотивом злочинної діяльності завжди була користь, а в наш час переходу до ринкової економіки і первісного накопичення капіталу, корислива злочинність буквально «захльостує» країну, ставить під загрозу не тільки долю економічних реформ, але і безпеку держави. Корисливий характер злочинів або прямо вказується у відповідних статтях Кримінального кодексу, чи мається на увазі,

виходячи з природи того чи іншого посягання, наприклад, крадіжки, отримання хабара і т. ін. або передбачається поряд з іншими можливими мотивами.

В той же час ані законодавець, ані практика застосування закону про кримінальну відповідальність не дають однозначної відповіді щодо етимології поняття користі та корисливого мотиву в кримінальному праві. В доктрині кримінального права вже неодноразово наголошувалось на необхідності подолання існуючого понятійного вакууму закону про кримінальну відповідальність, що свідчить про актуальність наукових розробок, спрямованих на тлумачення тих чи інших нормативних понять.

Окремими питаннями тлумачення користі та корисливого мотиву в рамках кримінального права займались А.Ф. Зелінський, О.М. Литвак, А.В. Савченко, В.М. Кудрявцева, М.Г. Миненюк, Д.М. Миненюк та інші вітчизняні та зарубіжні науковці.

Аналізуючи доктринальні точки зору, базуючись на практиці застосування законодавства про кримінальну відповідальність, кримінологічних показниках протидії злочинності, автори статті за мету роботи визначають опрацювання основних заходів протидії корисливій злочинності, в тому числі формулювання єдиного тлумачення поняття корисливого мотиву, яке в подальшому може використовуватись як в практиці, так і при законотворчій діяльності.

Корислива злочинність в літературі визначається як сукупність передбачених кримінальним законом суспільно-небезпечних діянь, в основі вчинення яких лежить корисливий мотив.

Корислива злочинність – поняття збірне. Воно охоплює різноманітні злочинні діяння, які об'єднує спільна для них усіх ознака – корислива мотивація злочинної діяльності [6]. Корисливу злочинність становлять такі види злочинів:

1) корисливі злочини проти власності, які можна поділити на корисливі посягання, пов'язані з розкраданням та вимаганням майна (крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, вимагання, розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати чи зловживання владою або посадовим становищем), та корисливі посягання на державну або колективну власність за відсутності ознак розкрадання (спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного);

2) корисливі посадові злочини (одержання хабара, зловживання владою або посадовим становищем);

3) корисливі господарські злочини (зокрема, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, незаконна торгова діяльність, одержання незаконної винагороди за виконання робіт, пов'язаних з обслуговуванням населення);

4) ін. корисливі злочини (корисливі злочини проти держави, напр.: виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів; корисливі злочини проти особи – умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів; корисливі злочини проти правосуддя, напр.: притягнення з корисливих мотивів завідомо невинного до кримінальної відповідальності тощо).

Найнебезпечнішу групу корисливих посягань становлять корисливо-насилені злочини, до яких належать, зокрема, насильницький грабіж, розбій, умисне вбивство

з корисливих мотивів, бандитизм, учинений з метою заволодіння майном чи правом на нього. В принципі будь-який умисний злочин може мати корисливу мотивацію, а отже, бути корисливим. В одних випадках законодавець спеціально вказує у законі на корисливий характер того чи ін. виду злочину (у ряді статей Кримінального кодексу України йдеться про корисливий мотив, корисливі спонукання), в інших – ні, оскільки корисливий характер певних злочинів зумовлюється самою їх природою (це стосується, напр., крадіжки, грабежу, розбою).

Корислива злочинність – найпоширеніший вид злочинності. У загальній структурі злочинності вона значно переважає всі інші її види. Тільки такі види корисливих злочинів, як крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства, розкрадання державного або колективного майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання посадовим становищем, у загальній масі злочинних проявів традиційно становлять 55–60% [14]. Причому динаміка корисливої злочинності характеризується постійним зростанням кількості злочинів. Що детермінує необхідність наукових розробок з метою визначення ефективних механізмів протидії корисливій злочинності.

Щодо правових заходів, які спрямовані на боротьбу зі злочинами, що мають корисливу спрямованість, необхідно виокремити належну нормативну регламентацію діяльності правоохоронних та судових органів, а саме належне забезпечення понятійним апаратом.

Незважаючи на проілюстровану розповсюдженість корисливої злочинності, поширене використання терміна «корисливий мотив» в законодавстві при конструюванні складів злочинів як кваліфікуючої ознаки, на сьогодні відсутнє його законодавче визначення. Більше того, в доктрині кримінального права єдність думок щодо експлікації цього поняття також відсутня.

Така прогалина ускладнює правильне застосування норм Кримінального кодексу, а в деяких випадках унеможливує його. Тому актуальним залишається питання визначення етимології корисливого мотиву.

Варто зауважити, що при аналізі корисливої поведінки особи законодавець як кваліфікуючі або конститутивні ознаки складу злочину використовує сам мотив. Тому посилення при кваліфікації злочинів та іншому застосуванні норм кримінального права на корисливу мету, чи будь-які інші ознаки з корисливим відтінком є неправильним. Аналізуючи судові вирoki, можна натрапити на такі позначення: «з користі»; «з метою заволодіння грошима»; «з корисливою метою»; «з корисливих спонукань» тощо. Враховуючи викладене, в подальшому нами буде досліджуватись лише поняття, яке використовується в Кримінальному кодексі, а саме «корисливий мотив».

Ані в психологічній, ані в юридичній літературі поки що не вироблено загально визнаного поняття як мотиву людської поведінки або діяльності, так і поняття мотиву злочину. У свою чергу, опис та обґрунтування концепції мотиву та його похідних елементів базується на величезній кількості математичних формул, схем, графіків, а також специфічної термінології. З мотивами ототожнюються такі поняття, як «потяг» – у З. Фрейда [16], «драйв» – у К. Халла [13].

Під мотивом (від лат. – *рухаю, штовхаю*) у загальній психології розуміють те, що спонукає діяльність людини, те, чому здійснюється така діяльність. Однак

зазначене поняття мотиву далеко не єдине. В психологічній літературі мають місце й інші визначення мотиву людської поведінки, а саме: «мотив – те, що спонукає людину до діяльності і надає їй діяльності осмисленості» [3]; «мотив – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його сталою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до вчинення певних дій» [12]; «мотив – це усвідомлена індивідом спонукана його дій та поведінки, досягнута через зіставлення предмета потреби (чи потягу, прагнення, бажання), емоційного або ефективного змісту переживання цієї потреби та очікуваного результату її задоволення» [8] тощо.

З приводу наявності різноманітних визначень поняття мотиву О.М. Леонтьєв зазначав, що під цим терміном у сучасній психології розуміють зовсім різні явища – інстинктивні імпульси, біологічні потяги й апетити, переживання, емоції, інтереси, бажання, а також життєві цілі й ідеали і, навіть, подразнення електричним струмом [11].

Отже, бачення мотиву злочину як психічного утвору є цілком припустимим. До речі, слід відмежовувати терміни «утворення» та «утвір». Утворення – це дія, а утвір – це результат дії [4]. Мотив як психічний утвір – це не психічний процес, а вже певним чином сформоване психічне явище, яке може складатися не тільки з якогось окремого психічного компонента, а й з їх сукупності. У кожному конкретному злочині ця сукупність можуть створювати зовсім різні компоненти (психічні явища).

Мотив є внутрішнім вихідним моментом злочину, його причиною та приводом. Мотив – це підвалини для суспільно небезпечного діяння. Дослідивши мотив, можна дізнатись про зміст і сенс злочину. З урахуванням вищенаведеного, у літературі пропонують визначати мотив злочину як інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [11].

Мотив розкриває співвідношення між внутрішнім і зовнішнім світом особистості, між її потребами і можливостями (способами) їх задоволення, будучи саме особистісною детермінацією корисливої поведінки. Мотиви корисливої поведінки завжди тісно пов'язані з потребами та інтересами особи злочинця.

Корислива поведінка характеризує властивості самої особи. Мотивація корисливого поведінки і особа злочинця взаємопов'язані. Особистісні риси злочинця накладають відбиток на мотивацію, а мотиви злочинної поведінки, закріпившись у кримінальних діях, деформують особу злочинця [7].

Значення користі як мотиву вчинення злочинів останнім часом явно посилюється. Більшість авторів – фахівців у галузі кримінального права визначає корисливий мотив як прагнення отримати вигоду матеріального характеру [2]. Навряд чи таку думку можна вважати визначенням, оскільки воно не роз'яснює, що таке вигода матеріального характеру. На думку, наприклад, В. Н. Кудрявцева, «мотив користі означає не що інше, як прагнення задовольнити потребу (дійсну або уявну) в матеріальних благах» [9]. Це визначення мало наближає нас до вирішення проблеми, оскільки майно та інші «матеріальні блага» – не потреба, а предмет потреби.

Так, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» № 10 від 06.11.2009 р., а саме п. 2: «Предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери

тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія».

Якщо користь, як вважають більшість науковців, означає прагнення до збільшення майнових накопичень, то її важко виявити в бездумній розтраті ввірених цінностей. Між тим такого роду дії, а також заволодіння речами з метою їх знищення, визнаються розкраданнями, тобто корисливими [10].

Взагалі користь означає: «пристрасть до придбання, до наживи», «прагнення до особистої вигоди, жадібність», «прагнення до наживи, вигоди» [5].

В Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. №2, а саме в п. 10 говориться, що «за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК як учинене з корисливих мотивів умисне вбивство кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, а також коли виник корисливий мотив – до початку чи під час вчинення цього злочину».

Вважається, що поняття користі як мотиву має бути однаковим для всіх складів злочинів, інакше воно виявиться розмитим і буде створювати додаткові труднощі для правозастосовників. Таке поняття має бути закріплене в кримінальному законі, інакше, як показує слідчо-судова практика, неминучі різночитання в кваліфікації відповідних суспільно небезпечних діянь [15]. Вказані розбіжності при застосуванні закону про кримінальну відповідальність є неприпустимими й потребують негайної реакції законодавця.

Одне з найбільш вдалих, на нашу думку, визначень корисливого мотиву було запропоновано С.В. Албул, який розкрив його як прагнення задовольнити індивідуальну життєву потребу винного або іншої особи (групи осіб) шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи чужими майновими правами, або шляхом звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат [1].

Запропоноване визначення корисливого мотиву містить низку позитивних властивостей. По-перше, поняття мотиву розкривається через загальноприйнятий в психології термін – прагнення, що передає внутрішні властивості мотиву, а саме: мотив є результатом психічної діяльності людини, який в свою чергу спонукає її на вчинення певних фізичних дій чи утримання від їх вчинення. По-друге, мотив завжди спрямований на задоволення певної життєвої потреби.

Однак поряд з усіма позитивними рисами аналізоване визначення містить й певні недоліки. Так, в ньому міститься логічна помилка, замість корисливого змісту «потреби» автор описує шляхи (способи, засоби) її досягнення, а саме: «шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння», тобто

поняття мотиву розкривається через способи вчинення злочину. Вважається, що такий підхід навряд чи є виправданим, оскільки спосіб вчинення злочину є самостійною ознакою складу злочину, і знаходить своє відображення в об'єктивній стороні, тому його додаткове окреслення при визначенні мотиву є зайвим. Об'єктивні ознаки злочину: діяння, наслідки, спосіб та інші, можуть свідчити про наявність корисливого мотиву, але не можуть замінити його.

Вказана логічна помилка є характерною для більшості визначень корисливого мотиву, автори концентрують свою увагу не на меті, якої бажає досягти винний, не на прагненні, яке має бути задоволене шляхом, наприклад, вилучення майна, а безпосередньо на способі задоволення цього прагнення – на самому вилученні майна, на підставі чого робиться хибний висновок про корисливість спонукань.

Науковці, керуючись цитованою постановою пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності», не надають характеру життєвої потреби визначального значення. Адже при експлікації корисливого мотиву було б нелогічним наголошувати на некорисливості самої життєвої потреби, яка лежить в підґрунті формування мотиву. Визначальним вважається лише наявність бажання винного заволодіти майном або позбутися майнових зобов'язань.

Однак, життєва потреба, яку бажає задовольнити винний може мати як корисливий відтінок, так і взагалі не бути пов'язаною з набуттям матеріальних цінностей чи позбавленням майнових обов'язків, але її задоволення може бути можливим лише шляхом посягання на власність, що ще не свідчить про корисливу мотивацію поведінки винного.

Розкриваючи поняття мотиву як прагнення задоволення потреби, необхідно виходити з корисливості самої потреби для характеристики мотиву як корисливого. У разі, якщо потреба, яку прагне задовольнити особа, не є корисливою, то мотив також не може визнаватись корисливим, навіть якщо задовольняється вона «шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи чужими майновими правами, або шляхом звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат» [1]. Тобто, дії винного пов'язані з заволодінням майном, правом на майно спрямовані на задоволення не корисливої потреби не можуть кваліфікуватись як корисливі злочини проти власності, а повинні становити низку інших злочинних або незлочинних правопорушень.

На підставі викладеного вважається доцільним законодавчо закріпити та в подальшому використовувати в доктрині кримінального права та в судовій і правоохоронній практиці таке визначення корисливого мотиву:

корисливий мотив – прагнення протиправно задовольнити потребу винного в набутті майнових цінностей, майнових прав або в звільненні від майнових зобов'язань для особистої вигоди або наживи.

Такий підхід до розуміння корисливого мотиву дозволить повною мірою реалізувати принципи справедливості та суб'єктивного ставлення у вину при застосуванні норм Кримінального кодексу. Адже корисливий мотив може мати місце лише в тих випадках, коли потреба винного міститься в набутті (використанні) матеріальних благ або звільненні від майнових обов'язків. Коли ж набуття

матеріальних благ або звільнення від обов'язків є лише засобом задоволення потреби, а не самою потребою, то корисливий мотив може бути відсутній.

З іншого боку, звуження змісту корисливого мотиву призведе фактично до декриміналізації певного кола діянь, які до сьогодні кваліфікуються як корисливі злочини проти власності, але в дійсності винні особи не керуються корисливими мотивами. З огляду на те, що деякі з них можуть бути достатньо суспільно-небезпечними, слід розглянути питання введення до Кримінального кодексу нових кримінально-правових заборон, якими буде передбачена відповідальність за заволодіння майном або майновими правами без корисливих спонукань. Вважається що такі діяння мають нижчий ступінь суспільної небезпеки, що додаткового обгрунтовує необхідність їх виокремлення.

Література

1. Албул С.В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис : науковий журнал. – Одеса. – 2008. – №1. – С. 23–25;
2. Волков Борис Степанович. Мотив и квалификация преступлений [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Издательство Казанского ун-та, 1968. – 166 с.;
3. Гамезо М. В. Атлас по психологии [Текст] : информ.-метод. пособие к курсу «Психология человека» / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – 2.изд., доп. и испр. – М. : Изд-во Рос. пед. агентства, 1998. – 272 с.;
4. Олійник, Іван Степанович. Російсько-український словник [Текст] / І. С. Олійник, Д. І. Ганич. – 5-те вид., допов. і перероб. – К. : А. С. К., 1999. – 756 с. – На опр. авт. не зазначено;
5. Даль, Владимир Иванович Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : ОЛМА-Пресс, 2002. – Совмещ. ред. изд. В.И. Даля и И.А. Бодуэна де Куртенэ в соврем. написании. – Т. 2 : И-О. – 2002. – 669 с.;
6. Зелінський, Анатолій Феофанович Корислива злочинна діяльність [Текст] / А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський. – К. : Генеза, 1998. – 139 с.;
7. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения : [учебное пособие] / К.Е. Игошев. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1974. – 167 с.;
8. Основи психології [Текст] : підруч. для студ. вищ. закл. освіти / [О. В. Киричук, В. А. Роменець, Т. С. Кириленко та ін.]; За заг. ред.: О. В. Киричук, В. А. Роменець. – 4-е вид., стер. – К. : Либідь, 1999. – 631 с.;
9. Кудрявцев, Владимир Николаевич Причинность в криминологии [Текст] : (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1968. – 176 с.;
10. Курс советского уголовного права [Текст] / отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский; Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград : Издательство Ленинградского ун-та, 1970. – Т. 3 : Часть Особенная. – Ленинград : [б.и.], 1973. – 835 с.;
11. Леонтьев, Алексей Николаевич Деятельность. Сознание. Личность [Текст] : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец. «Психология», «Клиническая психология» / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл ; М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 346 с.;
12. Немов, Роберт Семенович Психология [Текст] : [Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений]: В 3 кн. / Роберт Семенович Немов. – 4-е изд. – М. : Владос : ИМПЭ, 2001. **Кн. 1** : Общие основы психологии. – 2001. – 687 с.;
13. Савченко, Андрій Володимирович Мотив і мотивація злочину [Текст] / А.В.Савченко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : Атіка, 2002. – 143 с.;
14. Статистичний щорічник України за ... рік [Текст] : довідкове видання/ Державний комітет статистики України. – К. : Вид-во «Консультант». – 2007 р.;
15. Чхвимиани, Э. Ж. Уголовно-правовая характеристика корыстного мотива преступления и его значение в содержании субъективной стороны состава вымогательства [Текст] / Э. Ж. Чхвимиани // Российский следователь. – 2011. – № 6. – С. 24–27;
16. Фрейд, Зигмунд О сновидениях ; Я» и «Оно» [Текст] : [Пер.с нем.] / З.Фрейд. – Х. : Фолио, 2007. – 254 с.